

تاریخ دریافت مقاله: ۹۰/۱۰/۱۰

تاریخ پذیرش مقاله: ۹۱/۹/۶

ساماندهی و تجدید حیات منظر فرهنگی روستای تاریخی سریزد*

ساشا ریاحی مقدم**

چکیده

روستای «سریزد»، از نظر موقعیت، نزدیک جاده باستانی یزد-کرمان واقع شده است. این روستای کوچک، حدود ۵۰۰ نفر جمعیت دارد که در فاصله ۲۰ کیلومتری جنوبی شهر یزد است. در مقاله پیش‌رو، تلاش بر آن بوده تا چشم‌انداز فرهنگی-تاریخی روستا، به‌طور ویژه، مورد تأکید قرار گیرد. این موضوع، در ۳ بخش ارائه شده است؛ در مرحله اول، روند شکل‌گیری توسعه‌های تاریخی و ریخت‌شناسی بافت روستا و اهمیت منابع آبی، محیط طبیعی و ویژگی‌های اجتماعی و اقتصادی آن، مشخص شده است. در مرحله دوم نیز، ویژگی‌های گوناگون مرتبط با روستای سریزد همچون ارزش‌های معماری، فرهنگی، طبیعی، سنت‌های بومی و شیوه زندگی در آن، بیان شده و در مرحله سوم، مبانی نظری، سیاست‌ها و اصول مداخله، مطرح شده است. براین اساس، پیشنهادات پژوهش، بر ایجاد چهار محور اصلی با تأکید بر توان‌های فرهنگی، تاریخی و طبیعی، متمرکز شده است. در واقع، باور نگارنده در این مقاله، بر آن بوده تا با حفاظت و بهبود ساختار و مورفولوژی بافت و ارزش‌های ناملموس موجود، حیات چشم‌انداز فرهنگی روستای سریزد، به‌بهبودترین شیوه، نگهداری و توان‌مندسازی شود. دستاوردهای مقاله نشان می‌دهد در حفاظت جامع بافت روستای سریزد، با تأکید بر قابلیت‌های فرهنگی، تاریخی و طبیعی آن می‌توان رونق را به بخش‌های مختلف بازگرداند و حیات اجتماعی و کالبدی آن را بهبود بخشید.

کلیدواژگان: بافت تاریخی، منظر فرهنگی، گردشگری روستایی، حفاظت، سریزد.

* این مقاله برگرفته از پایان‌نامه دوره کارشناسی ارشد با عنوان «مرمت و ساماندهی بافت تاریخی روستای سریزد» به‌راهنمایی آقای دکتر اکبر زرگر و مشاوره زنده‌یاد آقای دکتر محمد حسین وافی در دانشگاه هنر اصفهان است.

sasha_riahi@yahoo.com

** کارشناس ارشد، رشته مرمت و احیای بناها و بافت‌های تاریخی، دانشگاه هنر اصفهان.

مقدمه

ساخت کارخانه‌های صنعتی، ماشینی شدن شهرها و از رونق افتادن کشاورزی ارگانیک و دامداری سنتی که از عوامل اصلی حیات روستاها به‌شمار می‌روند، سبب شده تا این نواحی، دچار رکود شدید شوند. این معضل، بیشتر موارد باعث مهاجرت و جابه‌جایی ساکنان این مناطق، به شهرهای دیگر شده‌است (کارگر، ۱۳۸۶: ۱۵۱). حال اگر این سکونت‌گاه‌ها، از ارزش‌های ویژه‌ای برخوردار باشند؛ گمان می‌رود با برنامه‌ریزی دقیق و پیشنهاد طرح‌های راهبردی مناسب، بتوان آنها را از برخی تهدیدهای موجود، رهایی بخشید. در غیر این صورت، پس از مدتی، این روستاها حالی از سکنه و مخروبه خواهند شد و برای همیشه، با تمام قابلیت‌های فرهنگی-تاریخی که بخشی از اصالت و هویت آنهاست، به فراموشی سپرده می‌شوند.

روستای سریزد، نزدیک شهر مهریز در استان یزد، بخشی از تاریخ کهن سرزمین ایران است. به سبب خشکسالی‌های اخیر و همچنین گسترش شهرک‌های صنعتی پیرامون آن، در آستانه بروز تهدیداتی که در بالا گفته شد، قرار داشت. پایگاه پژوهشی میراث فرهنگی شهر تاریخی مهریز، پس از شناسایی این منطقه، سال ۱۳۸۴، ابتدا مطالعات پایه و مستندسازی کامل ساختار کالبدی روستای سریزد را مورد توجه خویش قرارداد که در این میان، قابلیت‌های پنهان این روستا نیز آشکارگشت. اساس برنامه‌های پیشنهادی برای تجدید حیات و نگهداری همه جانبه روستای سریزد، تمرکز بر ساختار کالبدی و معماری، تاریخ منطقه، فرهنگ و نحوه زندگی ساکنان و طبیعت چشم‌گیر تمامی آن، به صورت یک مجموعه است.

روش تحقیق

روش تحقیق در مقاله پیش‌رو، از گونه توصیفی-تحلیلی است. اطلاعات پایه، براساس مطالعات کتابخانه‌ای و پژوهش‌های میدانی، گردآوری شده‌است. با توجه به کمبود اطلاعات، تنها منابع موجود مورد استفاده، اسناد تاریخی و شواهد بقایای کالبد معماری روستا بود. بنا براین، همگام با پژوهش‌های میدانی، در مطالعات کتابخانه‌ای تمامی اسناد و کتاب‌های تاریخی موجود در کتابخانه ملی ایران و کتابخانه وزیری یزد، تهیه و از موضوعات مرتبط، یادداشت‌برداری شد.

پژوهش و مطالعات بنیادی مطالعات تاریخی و دوره‌شناسی منطقه

محدوده مورد مطالعه را می‌توان یکی از کهن‌ترین استقرارهای موجود در منطقه کویر مرکزی ایران دانست. سنگ‌نگاره‌های گسترده کوه «ارنان»، دوران پیش از تاریخ، سکونت‌گاه پیش از دوران اشکانی «غربالبیز»، بقایای یک دخمه کهنه در «پلنگ کوه»، مربوط به زرتشتیان در سده‌های پس از اسلام (مسرت، ۱۳۷۴: ۴۸ و ۹۹۶) و همچنین نشانه‌های سکونت در روزگاران کهن به‌ویژه دوران پیش از اسلام در محدوده شهر باستانی «فرافر»، همگی اسناد موجودی است که بر سابقه دیرینه استقرار و زندگی در منطقه سریزد، تأکید دارد. سریزد، از دهات قصبه «مهریجرده» (افشار، ۱۳۴۰: ۲۲) از روستاهای بزرگ شهر یزد است که در سمت شمال شرقی جاده یزد-کرمان، قرار گرفته‌است (افشار، ۱۳۵۴: ۲۱۱).

در متون تاریخی و اسناد معتبر موجود، کمتر نام سریزد دیده می‌شود. بیشتر متون، به شهر باستانی فرافر که در محدوده امروزی روستای سریزد قرار داشته، اشاره می‌کنند. در محل یادشده، سه سکونت‌گاه کهن به نام‌های «فرافر»، «فهرج» و «خویدک»، وجود داشته که ساکنان آن در جنگ با سپاه اسلام، متحد می‌شوند و از دین خود، باز نمی‌گردند (مستوفی بافقی، ۱۳۸۵: ۷۰۷). «از این سه، فهرج و خویدک هنوز باقی است اما اثری از فرافر باقی نمانده‌است.» (آیتی، ۱۳۱۷: ۱۴). مکان جغرافیای تاریخی فرافر که در متون قدیمی آمده‌است، اکنون شامل دو روستای سریزد و هرفته است. ایرج افشار اعتقاد دارد که در «تاریخ جعفری»، نخستین کتاب تاریخ یزد، نامی از فرافر برده نشده و در بخشی از کتاب که درباره آبادی‌های منطقه سخن‌رانده شده، نام «هرافت» به چشم می‌خورد که قطعاً همین هرفته امروزی است (تصویر ۱).

از طرفی، کتاب «تاریخ جدید یزد»، پس از تاریخ جعفری نگارش یافته و اساس مطالبش، همان گفته‌های اثر جعفری است. ازین‌رو، حدس برین است که مؤلف تاریخ جدید یا نسخ بعدی آن، لفظ هرافته را به اشتباه فرافت خوانده و در نسخه نقل کرده و این نام به کتاب‌های دیگر هم راه یافته و چاپ شده‌است (کاتب، ۱۳۷۵: ۱۴). به نظر می‌رسد، این دو سکونت‌گاه، بقایای همان شهر باستانی فرافر باشند که بعد از جنگ با سپاه اسلام و بروز خشکسالی و متروکه شدن، به شکل امروزی درآمدند. در روستای سریزد، بقایای بنایی دیده می‌شود که میان مردم با نام سردر شهر فرافر یا دروازه شهر یزد، شناخته می‌شود.

تصویر ۱. عکس ماهواره‌ای منطقه تاریخی سریز و موقعیت آن نسبت به شهر مهریز و روستاهای پیرامون (مأخذ: سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح ارتش، Dec. 2007)

بررسی سفال‌های موجود در محوطه بین سریز و هرفته، می‌توان دوران رونق و شکوفایی منطقه بالا را در سه دوره؛ ساسانی تا قرون نخست اسلامی، دوران آل مظفر و دوره صفوی بیان کرد (همان: ۷۳-۷۱). بااینکه، مطالعه پیشینه تاریخی روستای سریز، به سبب کمبود اسناد و مدارک معتبر و مستند، بسیار دشوار است لیکن، در صورت کاوش‌های باستان‌شناختی در منطقه فرافر، بی‌شک، امکان

آنها، براین باورند که فرافر، شهری است که نخستین ساکنان منطقه یزد، در آن سکونت داشته‌اند.

در دوره‌شناسی معماری این سکونت‌گاه، جدای از قلعه سریز که شواهد ناچیزی از دوران ساسانی در آن به چشم می‌خورد، قدیمی‌ترین آثار معماری مربوط به دوران حکومت آل مظفر در منطقه یزد و کرمان است (ریاحی مقدم، ۱۳۸۵: ۶۶). بااین‌همه، با پیمایش‌های میدانی و

ارایه نظرات محکم‌تری فراهم خواهد شد.

نظام شکل‌گیری، ساختار و تحولات کالبدی و اجتماعی سریزد

باتوجه به تغییر در الگوهای زیستی و طبیعی منطقه سریزد، نرخ رشد جمعیت روستا طی پنجاه سال اخیر، رو به کاهش بوده است. جمعیت روستای سریزد از حدود هزار نفر در سال (۱۳۴۵)، به سیصد و پنجاه نفر در سال (۱۳۸۵) رسیده است (ریاحی مقدم، ۱۳۸۷: ۷۸). تعلق خاطر به سرزمین مادری، مسکن ارزان و اشتغال، از مهم‌ترین دلایل سکونت دائمی مردم روستا است. از کل واحدهای مسکونی موجود در بافت روستای سریزد، ۳۷ درصد خالی از سکنه، ۳۶ درصد به صورت اسکان موقت و فصلی بیشتر در ایام محرم و نوروز و تنها ۲۷ درصد، سکونت همیشگی و دائمی دارند. دگرگونی در نظام اقتصادی، تغییر الگوهای زندگی و کمبود مشاغل مناسب و خدمات رفاهی از عمده‌ترین علل مهاجرت و جابه‌جایی مردم، از روستای سریزد به شهرهای بزرگ بوده است (همانجا). هسته اولیه استقرار روستای سریزد، محله سفلی و بخش کوچکی از محله علیا است. محله پایین با استقرار در مجاورت راه باستانی و ایستگاه کاروانی، عناصر معماری بارز و بسیار زیادی دارد. محله بالا، دارای قدمت کمتری است. در این بخش از روستا، خانه‌های اربابی به وفور یافت می‌شود به گونه‌ای که گمان می‌رود محله خان‌نشین بوده است. در واقع، می‌توان گفت شکل‌گیری و استقرار محله‌ها افزون بر تأثیر از مسیر نهر، قنات‌ها و راه ارتباطی، براساس طبقه‌بندی اجتماعی نیز تفکیک شده‌اند (تصویر ۲).

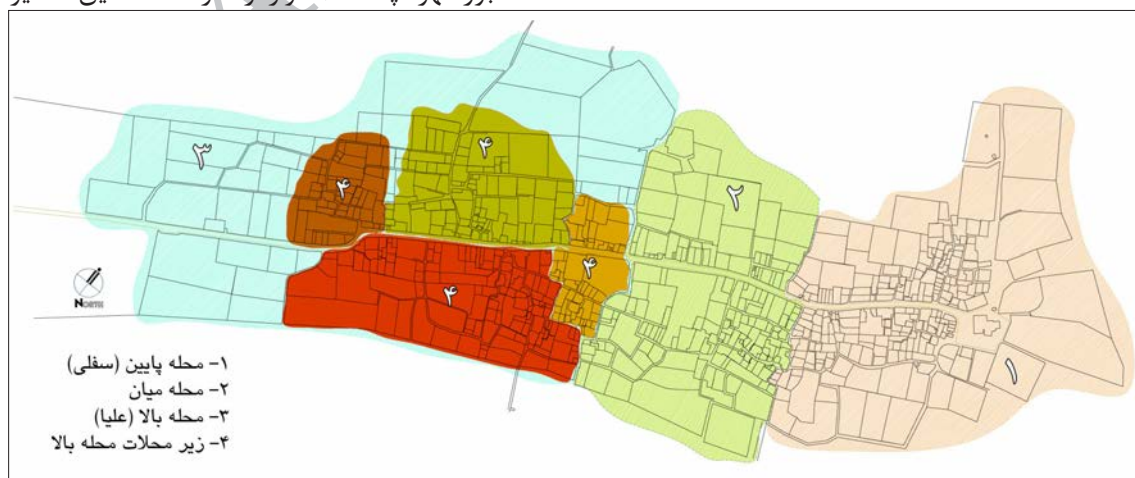
نگرش نظام‌مند و جامع به وضعیت کالبدی

روستای سریزد، ایجاب می‌کند تا پدیده‌هایی که سبب شکل‌گیری و بقای آن شده، به شکلی همه‌جانبه جستجو شود (سرتیپی پور، ۱۳۸۸: ۶). بافت کالبدی روستای سریزد هم‌اکنون، با الگوی خطی در امتداد راه ارتباطی اصلی از جاده سنتو قرارداد. ضمن اینکه، خانه‌هایی مسکونی پیرامون این مسیر شکل گرفته‌اند که بیشتر زمین‌های زراعی و باغ‌ها در اطراف آنها دیده می‌شوند. با وجود منابع آبی به نسبت کافی که در این محدوده وجود دارد، بافت روستای سریزد از سرسبزی و شادابی منحصر به فردی برخوردار است. واحدهای مسکونی، در دل کوچه‌باغ‌ها قرار گرفته و جوی آبی در میان گذرها جریان دارد.

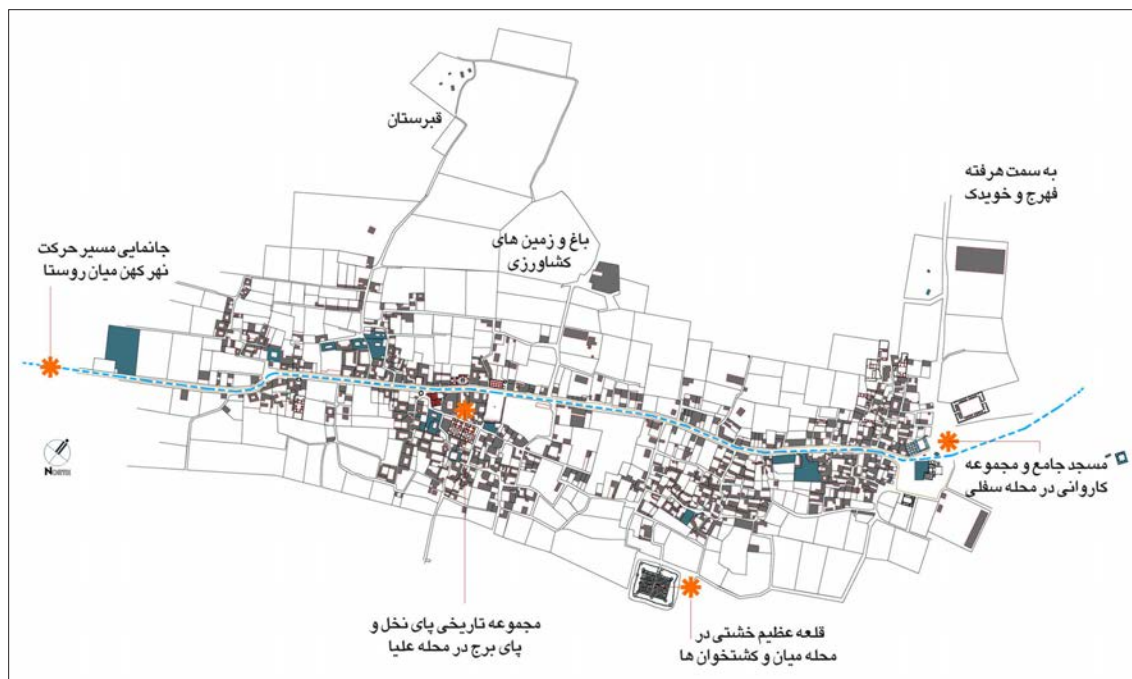
منابع تأمین آب

طبق بررسی‌ها، اصلی‌ترین عامل شکل‌گیری و تحولات روستای سریزد همانند استقرارهای دیگر منابع آب است. منبع عمده تأمین آب این سکونت‌گاه، چشمه‌ای دائمی بنام «مدوار» بوده که امروزه به صورت فصلی درآمده و آب آن به سریزد نمی‌آید. مدوار نام کوهی است در جنوب شهر مهریز که بخشی از آب چشمه آن، به ویژه فصل بهار تا روستای سریزد، فهرج و حتی شهر یزد جریان داشته است (مستوفی بافقی، ۱۳۸۵: ۳۹-۳۸).

با توجه به ارتفاع باغ‌ها، زمین‌های کشاورزی و خانه‌های پیرامون راه ارتباطی اصلی روستا که از جنوب به شمال، نسبت به کف معبر بالا حدود ۱ تا ۲ متر بالاتر است، همچنین، طبق گفته‌های متون تاریخی که عبور نهر چشمه مدوار را در امتداد این مسیر

تصویر ۲. موقعیت استقرار محلات در بافت روستای سریزد (مأخذ: نگارنده)

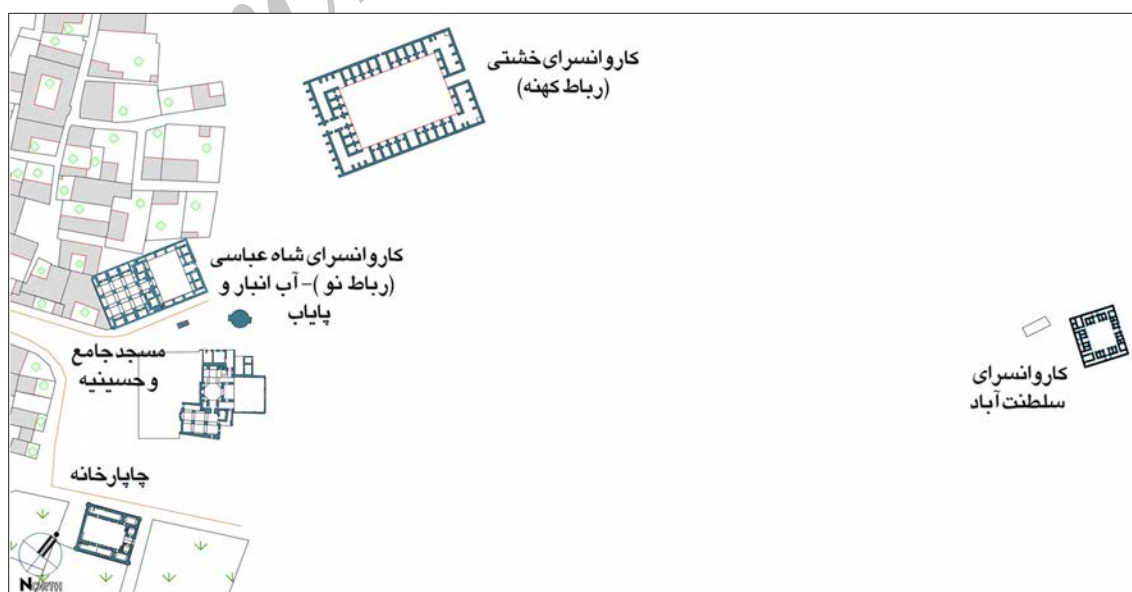
تصویر ۳. مسیر حرکت نهر مدوار از میان محلات و باغ‌های روستای سریزد در گذشته (مأخذ: نگارنده)

به کرمان است (قلمسیاه، ۱۳۷۳: ۵۹). پس از مطالعات انجام‌شده در این باره، می‌توان گفت که کاروان‌ها پس از توقف در یزد، به فهرج می‌رسیدند و پس از عبور از روستای هر فته، در مجتمع کاروانی روستای سریزد اقامت می‌کردند (طرب‌نائینی، ۱۳۵۳: ۴۱۹). منزلگاه‌های بعدی، از سریزد تا کرمان به ترتیب عبارتند از: کاروانسرای زین‌الدین، کاروانسرای کرمانشاهان و کاروانسرای شمش که فاصله تقریبی هر منزل ۲۵ تا ۳۰ کیلومتر است.

بیان داشته‌اند؛ می‌توان وجود یک نهر روان را از میان روستای سریزد در روزگار کهن تصور کرد. با از بین رفتن این نهر، قناتی به نام سریزد آب روستا را تاکنون تأمین کرده آن گونه که، دو رشته قنات دیگر نیز برای مصارف کشاورزی فعال است (تصویر ۳).

راه‌های باستانی و ایستگاه کاروانی

ایستگاه کاروانی سریزد، اولین منزل‌گاه راه باستانی یزد

تصویر ۴. موقعیت بناهای ایستگاه کاروانی روستای سریزد (مأخذ: نگارنده)

ایستگاه کاروانی سریزد، دو کاروانسرای بزرگ دارد؛ کاروانسرای کهنه و کاروانسرای نو و چاپارخانه‌ای که مربوط به دوران زندیه است (تصویر ۴). رباط کهنه یا کاروانسرای خشتی، در کتاب «کاروانسراهای ایران» به‌اشتباه، زیرد نامیده شده و پیشینیان آن مربوط به دوران قاجار دانسته شده است (کیانی و همکاران، ۱۳۷۳: ۱۷۵). در حالی که، باتوجه به مطالعات تطبیقی و همچنین سونداژهای صورت گرفته، می‌توان ادعا کرد که پیشینه و قدمت این کاروانسرا به دوران آل مظفر بازمی‌گردد و کاروانسرای دیگر مربوط به دوران صفویه و از کاروانسراهای شاه‌عباسی است. پس از گذشت زمان، از دوران قاجار، این مسیر حدود ۲ کیلومتر به سمت جنوب، تغییر جهت می‌دهد. در همین دوران، یک کاروانسرای به‌نسبت بزرگ با نام «علی‌آباد»، بر سر راه جدید به جای ایستگاه کاروانی سریزد ساخته می‌شود که امروزه این جاده به محور ارتباطی سنتو معروف است.

استحکامات دفاعی

مغول‌ها و مزدکیان، به این منطقه بارها حمله و غارت کرده‌اند (افشار، ۱۳۵۴: ۸۲۵). ازین‌رو، با توجه به مجاورت با شاهراه تجاری و استقرار در دشت، امنیت یکی از دغدغه‌های اصلی ساکنان آن بوده است. سامانه دفاعی روستا، از طریق قلعه موجود در نزدیکی محله‌ها صورت می‌گرفته است. به طوری که، در مواقع ضروری، ساکنان از هر محله می‌توانستند به سرعت خود را به قلعه برسانند (زرگر، ۱۳۸۴: ۱۵۵). این قلعه، سه حصار چینه‌ای دارد و خندق عریض، میان حصار بیرونی و میانی آن قرار گرفته است. بقایای حصار اول، بیرون خندق قرار گرفته و بلندای باقی‌مانده آن در وضع موجود، حدود ۸۵ سانتی‌متر است. کنار حصار دوم یا میانی که بلندترین ارتفاع آن در وضع موجود به ۶ متر می‌رسد، فضایی برای

انبار تجهیزات دفاعی و نگهداری چارپایان ایجاد شده است. در قسمت زیرین دیواره شمالی این حصار، تنبوشه‌ای برای ورود آب درون آب‌انبار قلعه و یا ریختن آب درون خندق تعبیه شده است. حصار سوم یا حصار داخلی نیز چینه‌ای با پی سنگی است. این حصار، ۴ برج در چهار گوشه خود و یک برج دیگر در حدفاصل آنها دارد. وسعت زیاد این قلعه که در سه اشکوب و به صورت متراکم ساخته شده، حکایت از رونق و جمعیت بالای روستا در گذشته دارد (تصویر ۵). «قلعه سریزد هرچند گستردگی و وسعت و تشکیلات ارگ بم را ندارد و با آن قابل قیاس نیست اما جمع‌وجور بودن و ترتیب این قلعه آن را در نوع خود منحصر به فرد کرده است.» (پازوکی، ۱۳۷۶: ۲۴۹).

توان‌سنجی و تحلیل ارزش‌های منطقه سریزد معماری و یادمان‌های تاریخی

بافت کالبدی روستای سریزد باتوجه به قدمت و سابقه کهن آن، از ارزش‌های بسیار ارجمندی از نظر تاریخی و معماری برخوردار است. وجود قلعه تاریخی روستا که بنای اولیه آن را به دوران ساسانی نسبت می‌دهند و همچنین قرارگیری مجموعه کاروانی و گونه‌های فراوان و متفاوت معماری اصیل مسکونی، بر جاذبه تاریخی این روستا افزوده است. شکل ارگانیک بافت و قرارگیری ابنیه و مجموعه‌های باارزش میراثی میان کوچه‌باغ‌ها و همچنین وجود مستحدثات مرتبط با منابع آبی همچون قنات‌های روگذر و زیرگذر، آب‌انبارها، پایاب و چاه‌خانه‌ها در آن، از یک سو و حفظ اصالت و هویت الگوهای معماری در منظر بصری و کوچه‌باغ‌های تاریخی از سوی دیگر، می‌تواند در راستای توسعه پایدار و گردشگری منطقه، امکانات و پتانسیل‌های فراوانی را فراهم سازد.

تصویر ۵. دروازه، خندق، حصار و برج‌های قلعه سریزد (مأخذ: ریاحی مقدم، ۱۳۸۷)

تصویر ۶. منظر طبیعی و تاریخی محلات و باغ‌های سریزد (مأخذ: خبره دست، ۱۳۸۵: کمیته ورزش‌های هوایی یزد)

منظر محیطی و طبیعی

روستای تاریخی سریزد، میان کویر قرار گرفته است. سکوت و آرامش، آسمان پرستاره در شب و سایر مناظر و چشم‌اندازهای بدیع این منطقه را می‌توان گوشه‌ای از جذابیت و زیبایی آن دانست. قرارگیری مجموعه‌های تاریخی، راه‌های باستانی و باقی‌مانده واحدهای مسکونی کهن در بیابان‌های پیرامون روستای سریزد، جذابیت این منطقه را افزایش داده است. وجود منابع آبی کافی در این محدوده، باعث به‌وجود آمدن باغ‌های فراوان و زمین‌های کشاورزی گسترده در آن شده است. همچنین، محله‌های کوچک‌باغی و مزرعه‌های موجود با اقلیم گرم و خشک کویری حاکم، سبب شده تا تعامل شگفت‌انگیزی میان آنها ایجاد شود که می‌تواند در جذب گردشگران بسیار مؤثر باشد. گذر از لطافت و خنکی کوچک‌باغ‌های روستای سریزد، در روزهای گرم تابستان، شوق هر انسانی را چندین برابر می‌کند. در فصل‌های مختلف، این باغ‌ها از محصولات گوناگونی همچون انار، پسته، انگور، انجیر، توت درختی و... برخوردار هستند.

دید و چشم‌انداز طبیعی مناسب به ارتفاعات شیرکوه و کوه‌های اطراف از درون بافت تاریخی، همچنین تعامل باغ‌های سرسبز و خرم با کویر و بیابان‌های پیرامون آنها، از نقاط قوت محیطی و طبیعی بافت روستای سریزد است (تصویر ۶).

آیین و فرهنگ بومی

ساکنان روستای سریزد از تاریخ و فرهنگی بسیار غنی برخوردارند. این فرهنگ، به‌صورت‌های گوناگون در تمام وجوه زندگی و نحوه معیشت آنها جاری بوده است. حفظ و پایبندی مردم این سکونت‌گاه روستایی به سنت‌ها و ارزش‌های رایج محلی، سادگی، بی‌پیرایه‌بودن، روحیهٔ قناعت‌پیشگی و مهمان‌نوازی ویژگی آشکار مردم این روستا است. تنورهای پخت نان و دستگاه‌های شعربافی را در گوشهٔ ایوان و میان‌سرای هر خانه‌ای می‌توان یافت. همچنین، اجرای مراسم دههٔ محرم به‌ویژه روز عاشورا، یکی از جاذبه‌های فرهنگی - مذهبی روستای سریزد است. مراسم نخل‌گردانی، روز عاشورای حسینی، یکی از باشکوه‌ترین آیین‌های موجود در روستا است. ضمن اینکه، ساکنان بومی روستا به‌صورت دسته‌جمعی در میدان‌های محلی و مساجد آن در ایام خاص، مراسم دینی و فرهنگی را برگزار می‌کنند.

مبانی نظری و اصول فکری

باتوجه به پیشینهٔ تاریخی محله‌های این سکونت‌گاه و همچنین توان‌های بالقوه موجود، دیدگاه‌های متفاوتی از نظر می‌گذرد که تصمیم‌گیری و وحدت فکری در زمینهٔ برنامه مداخله‌های پیشنهادی را دشوار می‌کند. در زمینه

توسعه روستایی، رویکردها و راهبردهای مختلفی نظیر رویکردهای اقتصادی، اجتماعی، کالبدی، فضایی و جامع مطرح است. راهبرد توسعه روستایی همه‌جانبه یا یکپارچه روستایی و راهبرد توسعه پایدار از جمله راهبردهایی هستند که رویکردی جامع نسبت به برنامه‌ریزی توسعه روستایی دارند (رضوانی، ۱۳۸۳: ۹۲).

همواره، تلاش بر این است با توجه به انواع روش‌های مداخله و ایده‌های متفاوت در بافت‌های تاریخی شهری و روستایی، بهترین و متناسب‌ترین شیوه مداخله در روستای سریزد به کار گرفته شود. به طور کلی، می‌توان برنامه پیشنهادی حفاظت از این میراث کهن را تلفیقی از روش‌های مداخله حفاظت جامع و موضعی و بهداشتی بیان کرد. در این صورت، رویکرد مداخله و مرمت، فرانوگرایانه با تأکید بر تجلی فرهنگ و ارتقای رفاه ساکنان خواهد بود. محور اصلی این شیوه مداخله، حفظ تاروپود بافت کهن در کنار دگرگونی‌های کالبدی و فضایی محله‌ها است (حبیبی و مقصودی، ۱۳۸۱: ۱۷۳).

نظام برنامه‌ریزی در توسعه کالبدی و گردشگری روستایی، بر پایه توزیع متعادل اهداف و فعالیت‌ها با ساماندهی فضایی مناسب در سطح بافت روستا، استوار است (Hall, 2010: 232). رویکرد این نظام، بر مشارکت مردمی و توسعه پایدار با توجه به شاخص‌هایی چون پایداری، انعطاف‌پذیری و مشارکتی بودن تأکید دارد (Ennis, 2005: 495).

بر این اساس، اهداف مورد نظر در راستای ترویج اشتغال و بهبود کیفیت عمومی زندگی (Fleisher, 2005: 495) و بالابردن سطح رفاه اقتصادی ساکنان منطقه سریزد پیش می‌رود. در آرایه برنامه‌های پیشنهادی، اقدامات تنها در جهت حفظ و باززنده‌سازی کالبد و معماری نیست بلکه، به تقویت و تعادل بخشی آن در همه ابعاد تاریخی، فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و طبیعی روستا نیز می‌پردازد. همچنین، مشارکت مردم و ساکنان روستا و جلوگیری از کوچ آنها از محدوده تاریخی، از اصلی‌ترین اصول مداخله آن است (Cartner, 1996: 198). اصل دیگر، بر این پایه استوار است که کم‌ترین مداخله‌ها در روستا وارد شود. چراکه، حفاظت و بهبود بر بازسازی و نوسازی برتری دارد. ضمن اینکه، در برنامه‌های پیشنهادی این مقاله، به ایجاد و توسعه گردشگری روستایی نگاه ویژه‌ای خواهد شد. بر این اساس، اصول و سیاست‌های پیشنهادی مداخله در بافت روستای سریزد به صورت زیر بیان می‌گردد.

- آرایه راهبرد و سیاست‌های مناسب برای ارتقای وضعیت سکونت، اشتغال و کیفیت دسترسی.

- ساماندهی محیطی بافت روستای سریزد با حفظ اصالت کالبدی بناها و بهبود وضعیت عملکردی آنها. اصالت، یکی از عناصر اساسی اعتبار فرهنگی این مکان‌ها است که در حافظه جمعی و سنت‌های ناملموس باقیمانده از گذشته آشکارا متجلی می‌شود (Icomos, 1999: Note 17).

- تجدید حیات و بالابردن سطح معیارهای زندگی امروزی با تأکید بر حفظ استخوان‌بندی تاریخی و وحدت اندام‌های معماری.

- پیروی از هندسه حاکم و خطوط ارگانیک و بومی بافت روستای سریزد.

- ارزش‌نهادن به تمامی قابلیت‌های موجود در بافت روستای سریزد همچون ویژگی‌های فرهنگی، اجتماعی و طبیعی، نه الزاماً، تاریخی و معماری.

- معاصر سازی و باززنده‌سازی فضاهای تاریخی برای ارتقای گردشگری با تأکید بر حفاظت ابنیه با ارزش روستای سریزد با تزریق محتوای جدید در کالبد قدیم.

- تشویق مالکان به حفظ و نگهداری بناهای ارزشمند، با آرایه تسهیلات و خدماتی چون معافیت‌های مالیاتی، وام‌های بدون بهره بلندمدت، حمایت فنی و تخصصی و تأمین نیروی انسانی. دولت، این اقدامات را به‌عنوان یکی از راهبردهای توسعه پایدار در نواحی روستایی انجام می‌دهد (پاپلی یزدی و سقایی، ۱۳۸۶: ۱۸۹).

- بهبود، تجهیز مجدد و تقویت محورهای پیاده با دو عنصر آب‌مانند جوی و نه‌رهای قنات جاری میان گذرها، درختان و گیاهان موجود در باغ‌ها و مزارع پیرامون گذرها. - ایجاد، رونق و حمایت از صنایع دستی و بومی روستا برای تقویت ارزش‌های محلی و سنتی.

برنامه‌های پیشنهادی

با توجه به نتایج حاصل از مطالعات توان‌سنجی قابلیت‌های روستا و همچنین براساس مبانی فکری مداخله، چهار محدوده اصلی برای مرمت و ساماندهی بافت تاریخی سریزد، پیشنهاد می‌گردد. در واقع، به طور خلاصه می‌توان گفت، محورهای بالا در راستای تقویت و ارتقای قابلیت‌های تاریخی، فرهنگی و طبیعی موجود، به‌گونه‌ای انتخاب شده‌اند که تمامی محله‌ها و بخش‌های بافت کالبدی را شامل شوند (جدول ۱).

محور پیشنهادی	هدف اصلی مداخله	محدوده مداخله	امکانات پیشنهادی
محور اول	بهسازی و ساماندهی مسیر سرتاسری روستا با تأکید بر تقویت چشم انداز و نشانه‌های موجود در طول مسیر.	محور طولی روستا از مبدا ورودی تا بخش انتهایی آن.	سیمای بصری و منظر طبیعی و تاریخی، توقفگاه‌های متعدد سواره و پیاده، و...
محور دوم	حفاظت و ساماندهی کهن ترین بخش روستا با تأکید بر تقویت ارگانیک قابلیت‌های معماری، طبیعی و تاریخی.	بنای دروازه فرافر و مجموعه کاروانی در محله پایین تا قلعه تاریخی در محله میان.	موزه فرهنگ و آداب روستایی، فرهنگسرای روستایی، بازارچه سنتی، فضاهای خدماتی و تفریحی، بیابان گردی با شتر و...
محور سوم	مرمت و ساماندهی مجموعه‌های تاریخی با تأکید بر تقویت قابلیت‌های فرهنگی، مذهبی و امکانات اقامتی و رفاهی و گردشگری.	بخش مرکزی روستا میان مجموعه‌های تاریخی پای برج تا پای نخل	فضاهای مذهبی، فضاهای غذاخوری و چای خوری، اقامتگاه‌های دائم و موقت و...
محور چهارم	بهبود شرایط و تقویت کوچه باغ‌ها با تأکید بر دو عنصر طبیعی آب و گیاه	زمین‌های کشاورزی، کوچه باغ‌های محله بالا	چشم اندازهای طبیعی و طراوت و خنکی کوچه باغ‌ها با میوه‌های تازه در فصول گرم و سوزان سال و اقامت و زندگی موقت با کشاورزان

محور اول: مسیر ارتباطی کلی و اصلی روستای سریزد

دسترسی به بافت کالبدی سریزد، از طریق مسیری طولانی که از محور ارتباطی یزد-کرمان، منشعب می‌شود، امکان پذیر است. این محور از لحاظ ارتباطی، امکان دسترسی به تمامی محله‌ها و گذرهای فرعی را فراهم می‌کند که روی مسیر حرکت نهر کهن مدوار در گذشته، شکل گرفته است. پیرامون این مسیر، باغ‌ها و مزرعه‌های فراوانی قرار گرفته است که چشم‌انداز و منظره بسیار دلپذیری را برای رهگذران پدید می‌آورد.

شایان ذکر است که مسیر بالا در امتداد قنات‌ها ایجاد شده و فضاهای سبز اطراف آن، ناشی از روگذردن قنات‌ها در طول برخی از بخش‌های آن است. علاوه بر موارد یاد شده، باتوجه به شکل استقرار و الگوی خطی و فشرده محله‌ها، اطراف راه ارتباطی اصلی روستا که از مبدا ورودی تا انتهای محله‌ها کشیده شده، آثار و مجموعه‌های تاریخی و فرهنگی ارزشمندی به‌عنوان نشانه و محل گردآمدن در طول مسیر خودنمایی می‌کنند.

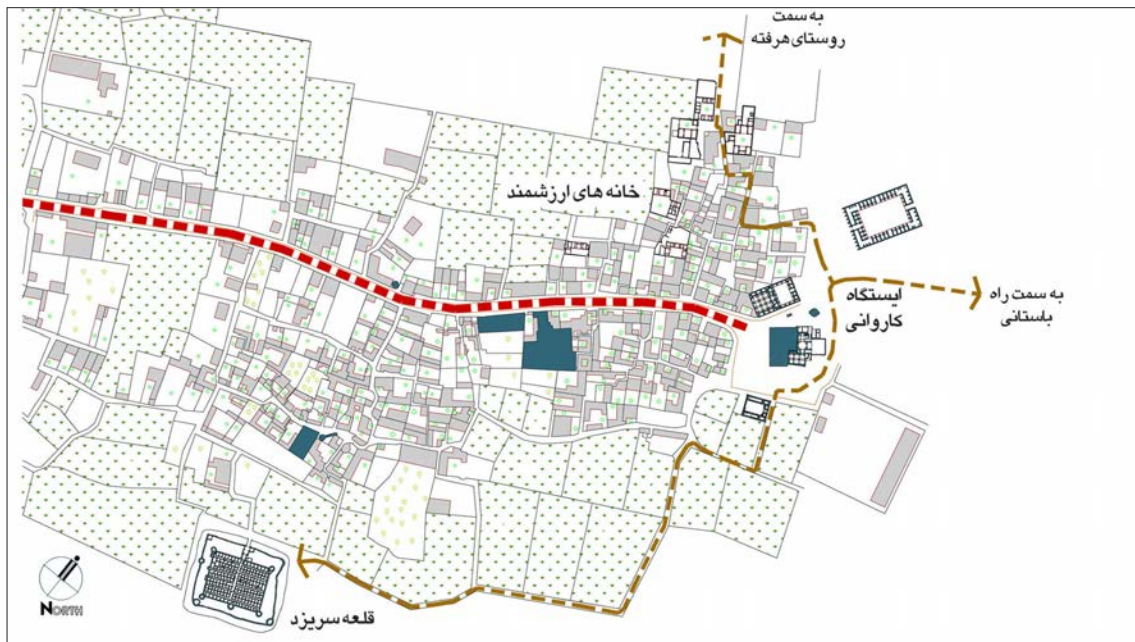
مداخلات و راهبردهای پیشنهادی در این محور، بیشتر به ساماندهی جداره‌های موجود معطوف می‌شود. باتوجه به طول زیاد این مسیر و اتصال آن به محورهای دیگر، ایجاد توقف‌گاه‌های مناسب نیز پیشنهاد می‌گردد. همچنین مرمت، احیاء و ساماندهی مجموعه‌های تاریخی و بناهای

باززش موجود در این مسیر به‌عنوان گره و نشانه‌های اصلی، مورد توجه قرار گرفته‌اند.

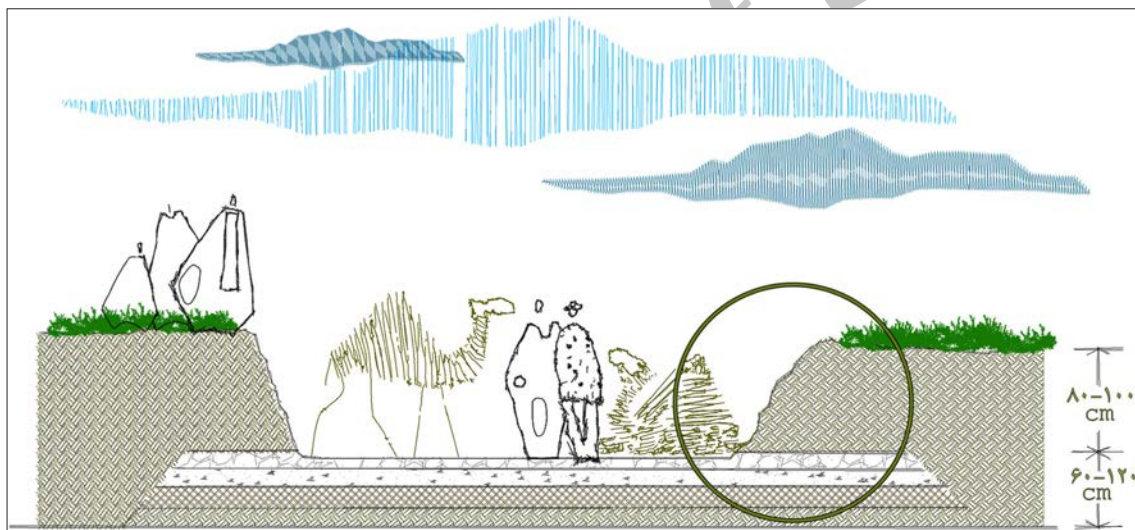
محور دوم: مسیر مجموعه کاروانی تا قلعه سریزد (با تأکید بر ارزش‌های تاریخی - معماری)

بنابر قرارگیری این محور در کهن ترین بخش و هسته اولیه روستا و وجود بناهای ارزشمند و منحصر به فردی همچون قلعه، کاروانسرا، چاپارخانه، مسجد جامع، حسینیه، آب‌انبار و خانه‌های مسکونی، اقدامات حفاظتی و عملکردهای پیشنهادی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار هستند. همجواری بی‌فاصله با بیابان و الگوهای کهن زیستی و نحوه زندگی و مرکزیت مسجد جامع در این محور، بر قابلیت‌های آن بیش از پیش افزوده است (رضوانی، ۱۳۷۴: ۱۰۵). برنامه‌ها و عملکردهای پیشنهادی در این محور، مداوم و فعال است و پاسخگوی نیازهای فرهنگی و رفاهی ساکنان و گردشگران آن است (تصویر ۷).

در محور بالا، امکاناتی از قبیل فرهنگ‌سرای روستایی، نمایشگاه و محل عرضه محصولات و ابتکارات بومی، موزه فرهنگ و آداب روستایی، پارک و فضای بازی کودک، گارگاه خشت و آموزشی معماری سنتی، غذاخوری و چایخانه و شترسواری در بیابان و ... فراهم آورده شده و با ساماندهی محورهای سواره و پیاده، کنار امکانات بالا،

تصویر ۷. موقعیت پیشنهادی برای محور تاریخی - معماری روستای سریزد (مأخذ: ریاحی مقدم، ۱۳۸۷: ۱۲۰)

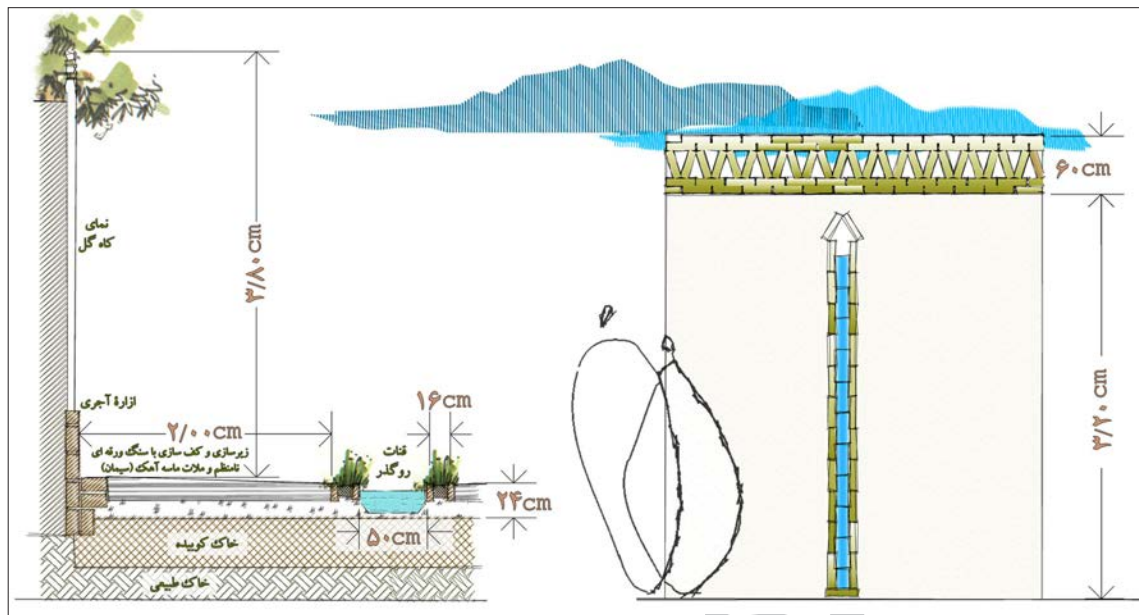

تصویر ۸. نمونه‌ای از طرح پیشنهادی برای محور دوم، تاریخی-معماری (مأخذ: ریاحی مقدم، ۱۳۸۷: ۱۳۷)

برای ایجاد و رونق گردشگری فرهنگی در راستای آشنایی جوامع با فرهنگ مناطق مختلف، باید چشم اندازهای فرهنگی و اجتماعی ساکنان آن مناطق، قابل درک باشند (Tribe, 1997:73). نوع زندگی، آداب و رسوم و آیین‌های بومی از نمادهای میراثی روستاها در زمینه مناسبات اجتماعی است که مورد تأکید و توجه گردشگران است (پاپلی یزدی و سقایی، ۱۳۸۶: ۲۱۲). براین اساس، یکی از محورهای روستای سریزد در برنامه پیشنهادی، بر ارزش‌های فرهنگی و اجتماعی آن تأکید دارد. این محور پیشنهادی، از دو جنبه نسبت به محورهای دیگر از اهمیت بیشتری برخوردار است؛ یکی خانه‌های تاریخی که از نظر کالبدی به نسبت، سالم و پایدار هستند و می‌توانند برای

فضاهای خدماتی و رفاهی همچون پارکینگ، توقف‌گاه و سرویس‌های بهداشتی نیز، پیشنهاد شده‌است. با توجه به قرارگیری مسیر باستانی یزد-کرمان و ایستگاه کاروانی سریزد و وقایع تاریخی موجود در این محدوده، مسیری از ایستگاه کاروانی سریزد تا قلعه روستای هرقله و به دنبال آن، بازدید از نخستین مسجد شناسایی شده ایران در روستای فهرج و بازگشت به منزلگاه کاروانی سریزد، پیشنهاد می‌گردد (تصویر ۸).

محور سوم: مسیر مجموعه‌های معماری تاریخی (با تأکید بر ارزش‌های اجتماعی - فرهنگی)

تصویر ۹. نمونه‌ای از طرح پیشنهادی برای محور سوم، فرهنگی-اجتماعی (مأخذ: ریاحی مقدم، ۱۳۸۷: ۱۴۶)

محور چهارم: مسیرهای کوچه‌باغی و زمین‌های کشاورزی (با تأکید بر ارزش‌های طبیعی)

به‌طور کلی، می‌توان گردشگری روستایی را تجمیع فعالیت گردشگری در محیط روستا و پیرامون آن در نظر گرفت که در آن، فعالیت انسانی بیشتر در بخش کشاورزی است (Oppermann, 1996:83). باتوجه به اینکه، محور بالا در گذشته محله ارباب‌نشین بوده و به سبب وجود نهرهای قنات و باغ‌های فراوان، طراوت و سرسبزی خاصی داشته لیکن، اکنون بیشتر ساکنان آن کشاورزان هستند؛ محور چهارم با تأکید بر تقویت قابلیت‌های طبیعی و منظر روستایی است.

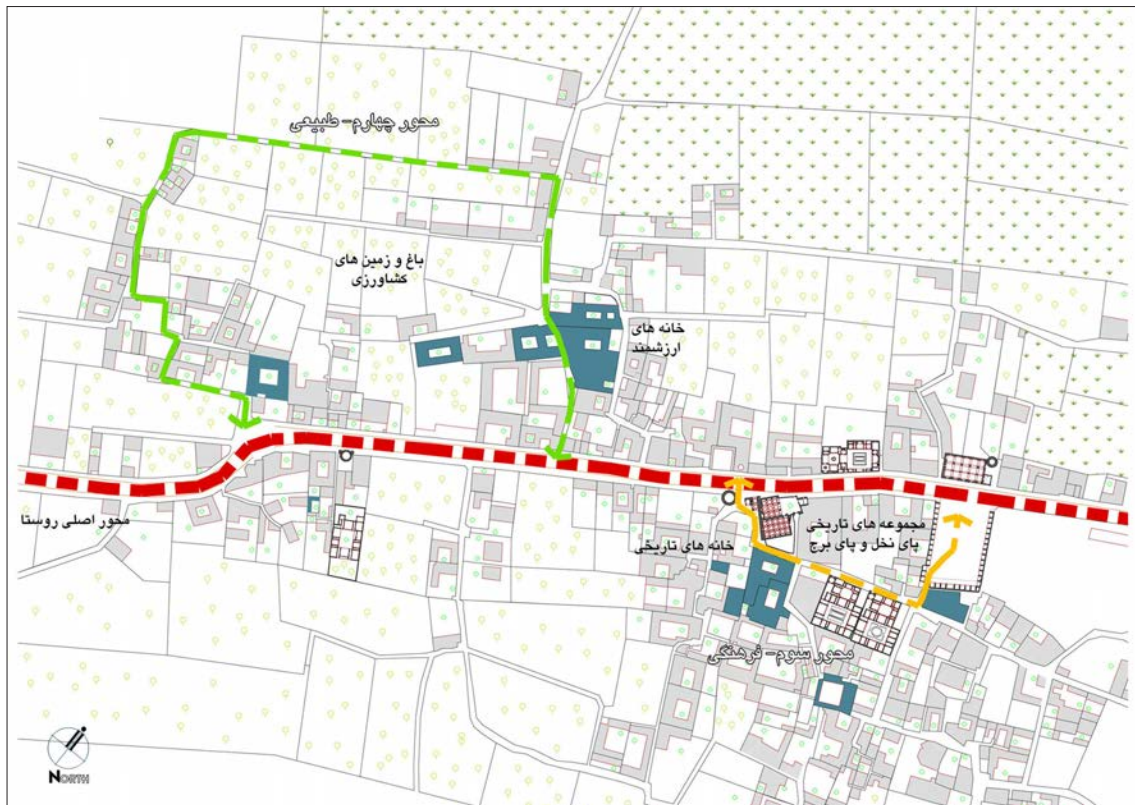
تعدادی خانه مسکونی با ارزش نیز، در این محور قرار دارد که به‌دلیل تداوم جریان زندگی در آنها، می‌توان هم از نظر موزه‌ای آنها را بازدید کرد و هم، گردشگران خارجی چند روزی را در کنار خانواده کشاورزان و باغ‌داران سپری کنند و از نزدیک، با نحوه کار و زندگی آنها آشنا شوند (تصویر ۱۰).

روستای سریزد به‌دلیل مهمان‌نوازی، در منطقه، به روستای دوستی شهرت دارد. همچنین، این امکان نیز فراهم است که گردشگران در خانه‌های ساده روستایی اقامت داشته باشند و از امکانات و غذاهای محلی استفاده کنند (قادری، ۱۳۸۳: ۲۴). محدوده مذکور، به‌دلیل داشتن باغ‌های فراوان میوه، زمین‌های گسترده زراعی و گذر قنات‌ها از میان مسیر کوچه‌باغ‌های سرسبز و باطراوت، در برابر ساختار کالبدی

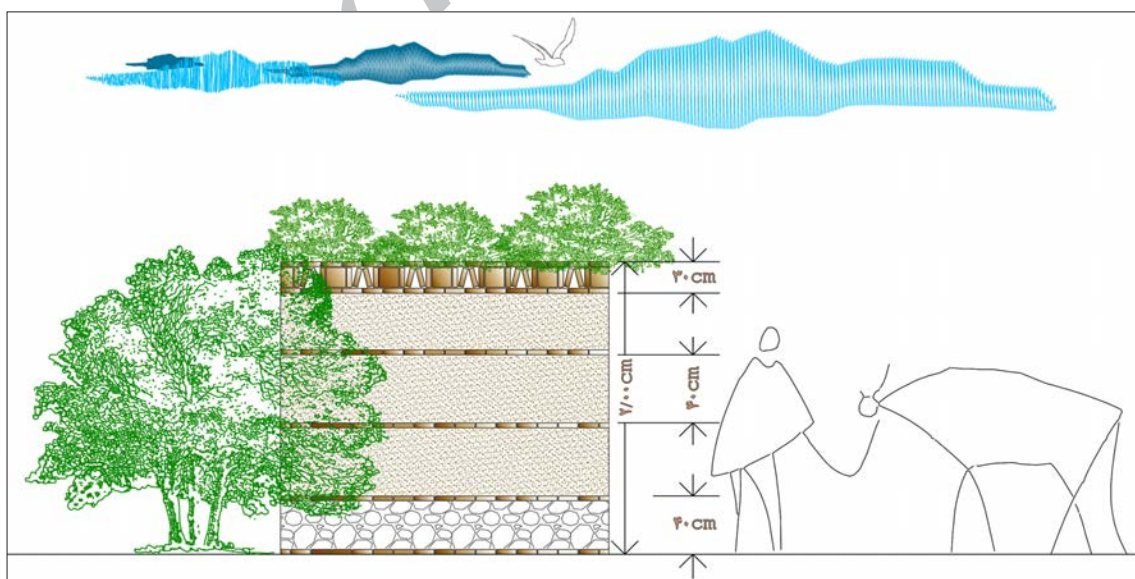
اسکان مسافران و گردشگران منطقه، استفاده‌شوند و دیگری مجموعه‌های باشکوه و پیوسته تاریخی است که بناهایی همچون مسجد، حسینیه، بازارچه، حمام و آب‌انبار را در خود جای داده‌اند.

آیین فرهنگی و مراسم‌های مذهبی که در این محور به مناسبت‌های مختلف برگزار می‌شود، بسیار قابل توجه است. در واقع، این محور پیشنهادی، بر نقش فرهنگی و مذهبی مجموعه‌های تاریخی تأکید دارد. محدوده محور بالا، از نظر موقعیت جغرافیایی، به‌نوعی در مرکز و میان بافت محله‌های روستای سریزد قرار گرفته است. مجموعه پای‌برج شامل بازارچه، برج آب‌انبار و مسجد است که به‌تازگی سازمان میراث فرهنگی آن را مرمت کرده است. همچنین، عناصر موجود در مجموعه پای‌نخل نیز، از سوی روستائیان به‌خوبی حفاظت شده است. باتوجه به وجود خانه‌های تاریخی با ارزش در این محدوده، این محور به‌گونه‌ای نقش مرکز رفاهی و اقامتی را در طرح ساماندهی روستا برعهده دارد. در این راستا، تعدادی از این فضاهای موجود به‌عنوان اقامت‌گاه مورد اقدامات جامع مرمتی، قرار خواهد گرفت. امکاناتی که در این محور پیشنهاد شده است، شامل واحدهای اقامتی دائم و موقت، مرکز اطلاع‌رسانی و سایت اینترنت، مجموعه ورزشی و پارکینگ است. طرح پیشنهادی مرمت و ساماندهی گذر اتصال‌دهنده دو مجموعه تاریخی بالا، باتوجه به اینکه با عواملی چون رنگ خاکی کاهگل در بدنه و جداره‌ها، سبزی درختان و گیاهان پیرامون و آب جوی قنات مزین شده و از دید و منظری منحصر به فرد برخوردار است، اهمیت ویژه‌ای دارد (تصویر ۹).

یکپارچه خشک و بیابان‌های پیرامون روستای سریزد، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. این محور، از نظر گردشگری سبز یا گردشگری کشاورزی می‌تواند جاذبه‌های بسیاری را در کنار قابلیت‌های دیگر روستا، ایجاد کند. یکی از طرح‌های پیشنهادی در این محور، ایجاد مرکز و پژوهشکده منابع طبیعی روستایی در زمینه باغداری و زراعت، بیابان‌زدایی و قنات در یکی از خانه‌های تاریخی است (تصویر ۱۱).

تصویر ۱۰. موقعیت پیشنهادی برای محور فرهنگی-اجتماعی و محور طبیعی روستای سریزد (مأخذ: ریاحی‌مقدم، ۱۳۸۷، ۱۴۲ و ۱۴۷)

تصویر ۱۱. نمونه‌ای از طرح پیشنهادی برای محور چهارم، طبیعی (مأخذ: ریاحی‌مقدم، ۱۳۸۷: ۱۴۸)

نتیجه گیری

از زمان شناسایی اولیه و آغاز مطالعات روستا، از سال ۱۳۸۴ تاکنون، می توان گفت پیشرفت قابل توجهی در راستای رسیدن به اهداف و برنامه های مورد نظر صورت گرفته است. مسئولین سازمان های دولتی مرتبط، به روستای سریزد توجه کردند و ساکنان آن نیز نسبت به وضعیت آینده سکونت گاه خویش، حساس شدند. در ادامه، این روستا سال ۱۳۸۷، به عنوان یکی از مناطق نمونه گردشگری کشور ایران، معرفی و مصوب شد. بر این اساس، اعتبارات مالی ویژه ای از سوی سازمان میراث فرهنگی برای آن در نظر گرفته شد. آن چنان که، سهم توریست و بازدیدکنندگان این روستا، از کل استان یزد که تا پیش از سال ۱۳۸۴ کمتر از ۵ درصد بود، سال ۱۳۹۰ به ۳۰ درصد افزایش یافت. همچنین، بخش خصوصی وارد سرمایه گذاری در بخش های مختلف روستا شد آن گونه که، تعدادی از ساکنان روستا که از وضعیت مالی خوبی برخوردار بودند و به شهرهای بزرگ مهاجرت کرده بودند، برای سرمایه گذاری و کمک به روستا بازگشتند.

اکنون، بخشی از قلعه و مجموعه کاروانی از سوی بخش خصوصی و ساکنان روستا، بر اساس برنامه های حفاظت پیشنهادی، مرمت و باززنده سازی شده است. ضمن اینکه، احیای ارزش های فرهنگی و بومی منطقه، در حال انجام است. کاربری های خدماتی، تجاری و رفاهی افزایش یافته و رونق اقتصادی در حال بازگشت به روستا است. پژوهش های معماری و نظارت بر اقدامات حفاظتی نیز توسط ساکنان، سازمان میراث فرهنگی و کارشناسان دنبال می شود.

در حال حاضر، بیشتر مردم و گردشگران داخلی و خارجی که در حال عبور از بخش مرکزی ایران به سمت جنوب هستند، در این مکان زمانی را می گذرانند و از قابلیت های تاریخی، معماری، فرهنگی و طبیعی روستای سریزد بهره مند می شوند.

منابع

- آیتی، عبدالحسین (۱۳۱۷). تاریخ یزد (آتشکده یزدان)، تهران: بی نا.
- افشار، ایرج (۱۳۵۴). یادگارهای یزد، یزد: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی و خانه کتاب یزد.
- _____ (۱۳۴۰). جامع الخیرات، با همکاری محمدتقی دانش پژوه، تهران: انتشارات فرهنگ ایران زمین.
- پاپلی یزدی، محمدحسین و سقایی، مهدی (۱۳۸۶). گردشگری، ماهیت و مفاهیم، تهران: سمت.
- پازوکی، ناصر (۱۳۷۶). استحکامات دفاعی در ایران در دوره اسلامی، تهران: پژوهشگاه سازمان میراث فرهنگی.
- حبیبی، محسن و مقصودی، ملیحه (۱۳۸۱). مرمت شهری، تهران: دانشگاه تهران.
- رضوانی، محمدرضا (۱۳۸۳). مقدمه ای بر برنامه ریزی توسعه روستایی در ایران، تهران: قومس.
- رضوانی، علی اصغر (۱۳۷۴). جغرافیا و صنعت توریسم، تهران: دانشگاه پیام نور.
- زرگر، اکبر (۱۳۸۴). درآمدی بر شناخت معماری روستایی ایران، تهران: دانشگاه شهید بهشتی.
- ریاحی مقدم، ساشا (۱۳۸۵). مطالعه و مستندسازی بافت فرهنگی، تاریخی روستای سریزد، یزد: سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری و آرشیو پایگاه پژوهشی میراث فرهنگی شهر تاریخی مهریز.
- _____ (۱۳۸۷). شناسایی، طرح مرمت و ساماندهی بافت روستای سریزد، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه هنر اصفهان، دانشکده مرمت.
- سرتیپی پور، محسن (۱۳۸۸). آسیب شناسی معماری روستایی، به سوی سکونت گاه مطلوب، تهران: شهیدی.
- طربنائینی، محمدجعفر بن محمد (۱۳۵۳). جامع جعفری، تهران: انجمن آثار ملی.
- قلمسیاه، اکبر (۱۳۷۳). یزد در سفرنامه ها، به تصحیح ایرج افشار، یزد: مؤسسه انتشارات یزد.
- قادری، زاهد (۱۳۸۳). اصول برنامه ریزی توسعه پایدار گردشگری روستایی، تهران: سازمان شهرداری ها و دهیاری ها.
- کاتب، احمد بن حسین بن علی (۱۳۵۷). تاریخ جدید یزد، به کوشش ایرج افشار، تهران: امیرکبیر.
- کارگر، بهمن (۱۳۸۶). توسعه شهرنشینی و صنعت گردشگری در ایران (از مفهوم تا راهکار)، تهران: سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح.
- کیانی، محمدیوسف و کلایس، ولفرام (۱۳۷۳). کاروانسراهای ایران، تهران: سازمان میراث فرهنگی.
- مستوفی بافقی، محمد (۱۳۸۵). جامع مفیدی، به کوشش ایرج افشار، تهران: اساطیر.
- مسرت، حسین (۱۳۷۴). یزد یادگار تاریخ، یزد: انجمن کتابخانه های عمومی اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان یزد.

- Ennis, F. (2003), **Infrastructure Provision and the Negotiating Process (Urban and Regional Planning and Development Series)**, Ashgate Pub Ltd, England.
- Fleischer, A. and Tchetchik, A. (2005), **Does rural tourism benefit from agriculture? Tourism Management**, Volume 26, Issue 4, 493-501.
- Gartner, W. (1996), **Tourism Development: Principles, Processes, and Policies (Hospitality, Travel & Tourism)**, New York, John Wiley & sons Inc.
- Gilg, A. (1988), **Rural Recreation and Tourism**, London.
- Hall, P. and Tewdwr-Jones, M. (2010), **Urban and Regional Planning**, Fifth Edition, Routledge, U.K.
- Icomos (1999), *International Culture Tourism Charter - Managing Tourism at Places of Heritage Significance*, Mexico. Available: <http://www.icomos.org/tourism/charter.html>.
- Oppmann, M. (1996), **Rural Tourism in Southern Germany, Annals of Tourism Research**, Volume 23, Issue 1, 86-102.
- Tribe, J. (1997), **Corporate Strategy for Tourism (Tourism and Hospitality Manage)**, International Thomson Business Press, U.K.

Archive of SID